

MANZUM SÖZLÜK GELENEĞİMİZİN KAYIP HALKASI: NAZM-I BEDÎ**Mehmet Akif GÖZİTOK*****Öz**

Bu çalışmada, XIII. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar bir eğitim öğretim metodu olarak sıkça kullanılan manzum sözlüklerimizin önemli bir halkası olan ve 1224 (m. 1809-10) yılında Maraşlı Çelebizade Ali İlmî tarafından Farsça-Türkçe olarak yazılan, daha önce isminden ve müellifinden başka, hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmadığımız *Nazm-ı Bedî* incelenmiş; bu incelemede eserin muhtevası ve şekil özellikleri ilmî yöntemlerle ortaya konmuş; eserin müellifi Çelebizade Ali İlmî Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Nazm-ı Bedî, Çelebizade Ali İlmî, manzum sözlük, Maraş.

**THE LOST RING OF OUR TRADITIONAL IN VERSE
DICTIONARIES: NAZM-I BEDÎ****Abstract**

This study provides a scientific dissection of a book's content and shape - that was a significant example of a teaching method lasted from 13th century to 20th century which is in verse dictionaries- written by Çelebizade Ali İlmî from Maraş as Persian-Turkish in AH 1224 (AD 1809-10) which we have known a tiny bit besides its author and name, *Nazm-ı Bedî*, additionally, the author is also mentioned in terms of his life and other works.

Keywords: Nazm-ı Bedî, Çelebizade Ali İlmî, verse dictionary, Maraş.

Giriş

Kelimeler, bir milletin genleridir. Nasıl ki genler bir insanın bütün karakteristik hususiyetlerini kendinde barındırıyorsa kelimeler de bir milletin kültürel hafızasını bünyesinde barındırmakta; o milletin var olabilmesine imkân vermektedir. Bu sebeple kelimelerin varlığı ile milletlerin var olması, varlığını koruyabilmesi noktasında ciddi münasebetler vardır ki kelimeleri / genleri ile oynanmış milletler tarihin şanlı sahnesinden daima kaybolmuşlardır.¹ Toplumların kültürel hafızası konumunda olan kelimelerin gelecek nesillere aktarılabilmesinde ise en önemli vasıtaların sözlükler olduğuna hiç şüphe yoktur.² Zira sözlükler bir dilin tüm

* Arş. Gör.; Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, makif.gozitok@erzurum.edu.tr.

¹ “İmdi dirimsel-türsel kalıtım ‘gen’ aracılığıyla olurken, toplumsal-millî miras ‘yazı’ yolundan gerçekleşir. Şu durumda ‘gen’i değiştirseniz, beşerin türe dayalı bireysel bünyesini bozarsınız. ‘Yazı’yı başkalaştırırsanız insanın bireysel ve/ya toplumsal varlığını dumura uğrattırınız.” (Ş. Teoman DURALI, *Omurgasızlaştırılmış Türklük*, İstanbul: Dergâh, 2013, s. 15)”

² “Sözlük, ‘hafıza’ demektir, mefhum-ı muhalifiyle sözlüksüzlük ise cinnetle eşdeğerdir.” (Ali İhsan Öbek, “Tarihî Türk Sözlükçülüğünde Dönüm Noktası [Büyük] Türk Lügati”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(4), 2009, s. 846).

kelime varlığını kullanılabilir özellikleri ve tüm incelikleriyle bir araya getiren, bunu geniş okuyucu kitlesinin istifadesine sunan eserlerdir.

Malum olduğu üzere Türk dilinin ilk sözlüğü, Türkçe-Arapça olarak tertip edilen ve Kaşgarlı Mahmud'un kaleme aldığı *Divânü Lügati't-Türk*'tür. Daha sonra yine Türkçe-Arapça ve Arapça-Türkçe tertiple bazı sözlüklerin yazıldığı görülmektedir: *Mukaddimetü'l-Edeb*, *Tıbyânü'l-Lügati't-Türk alâ Lisâni'l-Kankli* gibi.³ Bu ilk dönemlerde Türkçe-Arapça sözlüklerin sayısının fazlaca olmasının, Arapçanın Farsçaya nazaran daha rağbet görmesinin, Türklerin İslamiyetle münasebetlerinin artmasından kaynaklı olduğu aşikârdır. Arapçanın bu etkinliği, Büyük Selçuklu Devleti sultanları Tuğrul Bey, Alparslan ve Melikşah'ın kazandığı zaferlerle hızlanan, Malazgirt Zaferi ile de daha kalabalık kitleler halinde devam eden Türk boylarının göçleri ile bir nebze de olsa azalmıştır.⁴ Farsçanın etkisi ise Gazneliler Devleti ile artmaya başlamıştır. *Büyük Selçukluların ilk dönemlerinde Doğu Türkistan'dan Anadolu sınırlarına kadar yayılmış olan Farsça, Türkmen ya da Oğuz boyları aracılığıyla Anadolu'ya taşınmıştır.*⁵ Hatta Büyük Selçuklu Devleti'nin bir kolu olan Anadolu Selçuklularında, Farsçaya gösterilen alaka, bu dilde eserler yazma, şiirler kaleme alma zirveye çıkmış; bu devletin yıkılması ile kurulan Anadolu Beyliklerinde özellikle Germiyanogulları Beyliği'nde daha da artmıştır.⁶ Bunda, eserlerini Farsça yazan büyük ediplerin -özellikle Moğol istilasından kaçıp Anadolu'ya gelen sufi şairler Mevlânâ, Fahreddin-i Irakî, Sultan Veled vb.- etkisinin olduğuna hiç şüphe yoktur. Bir yandan Farsçaya olan ilginin artması; bir yandan da Klasik Türk şiirinin, Klasik Fars şiirinin mazmun, mefhum, gramer ve sözcük dünyasından etkilenmesi; bir yandan da Arapça-Farsça sözlüklerden istifade edilebilmesi gayesiyle⁷ XIV. yüzyıldan sonra Farsça-Türkçe sözlük yazımı oldukça hız kazanmış, pek çok mensur ve manzum sözlük hazırlanmıştır.

Dikkatimizi manzum sözlükler üzerine teksif edecek olursak araştırma neticeleri gösteriyor ki manzum gramer kitapları ve sözlüklere, XI. yüzyıldan itibaren tesadüf edilebilmektedir ki bunların ilk örnekleri Yemenli dilci İsmail b. İbrahim er-Rib'î'nin *Kaydü'l-Evâbid*'i; Zemaşerî'nin *el-Mufasssal*'ı; İbn Mâlik'in *Teshilü'l-Fevâid ü Tekmilü'l-Makâsid*'i;

³ Yusuf Öz, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Ankara: TDK Yay., 2010, s. 43.

⁴ Öz, 47.

⁵ Öz, 47.

⁶ Veyis Değirmençay, *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay., 2013, s. 1.

⁷ Öz, 49.

Edîb Natanazzî'nin *Düstûru'l-Lugâ*'sıdır.⁸ İki dilli manzum sözlük geleneğinin ilk örneği ise XIII. yüzyıl sözlük yazarlarından olan Bedreddîn Ebû Nasr Mesûd el-Ferâhî'nin Arapça öğretmek için medreselerde ders kitabı olarak okutulan *Nisâbu's-Sıbyân* isimli eseridir. Yine aynı dönemde *Nisâbu's-Sıbyân* örnek alınarak Şükrullâh b. Şemsüddîn Ahmed tarafından kaleme alınan *Zühretü'l-Edeb*, iki dilli manzum sözlük geleneğinin ikincisidir.⁹

Tespitlere göre Anadolu'da yazılmış ilk Farsça-Türkçe manzum sözlük ise Hüsâm b. Hasan el Konevî'nin 802 (m. 1399-1400) yılında yazdığı *Tuhfe-i Hüsâmî* isimli eseridir. İlk Arapça-Türkçe manzum sözlük ise Abdullatif İbn Melek'in XIII. yüzyıl sonlarına doğru yazmış olduğu *Lügat-i Feriştioğlu*'dur. Bunlardan başka XX. yüzyıla kadar Farsça-Türkçe, Arapça-Türkçe, Arapça-Farsça-Türkçe, Rumca-Türkçe, Fransızca-Türkçe, Ermenice-Türkçe, Bulgarca-Türkçe, Almanca-Türkçe, Boşnakça-Türkçe yaklaşık elli beş manzum sözlük tespit edilmiştir.¹⁰

1. Çelebizade Ali İlmî Efendi'nin Hayatı ve Eserleri

1.1. Hayatı

Çelebizade Ali İlmî Efendi'nin hayatı hakkında ayrıntılı bilgilere sahip değiliz. Onun hakkında derli toplu malumat veren tek eser, *Osmanlı Müellifleri*'dir.¹¹ Bunun dışındaki tüm çalışmalar, mevcut bilgilerin tekrarı mahiyetindedir.¹²

Çelebizade Ali İlmî, soyu Zeynelabidin ve Hz. Hüseyin'e dayanan; Elbistan'a 1400'lü yılların başında Dulkadiroğulları döneminde, Halep'ten gelen bir aileye mensuptur.¹³ Bu ailenin

⁸ Öz, 51.

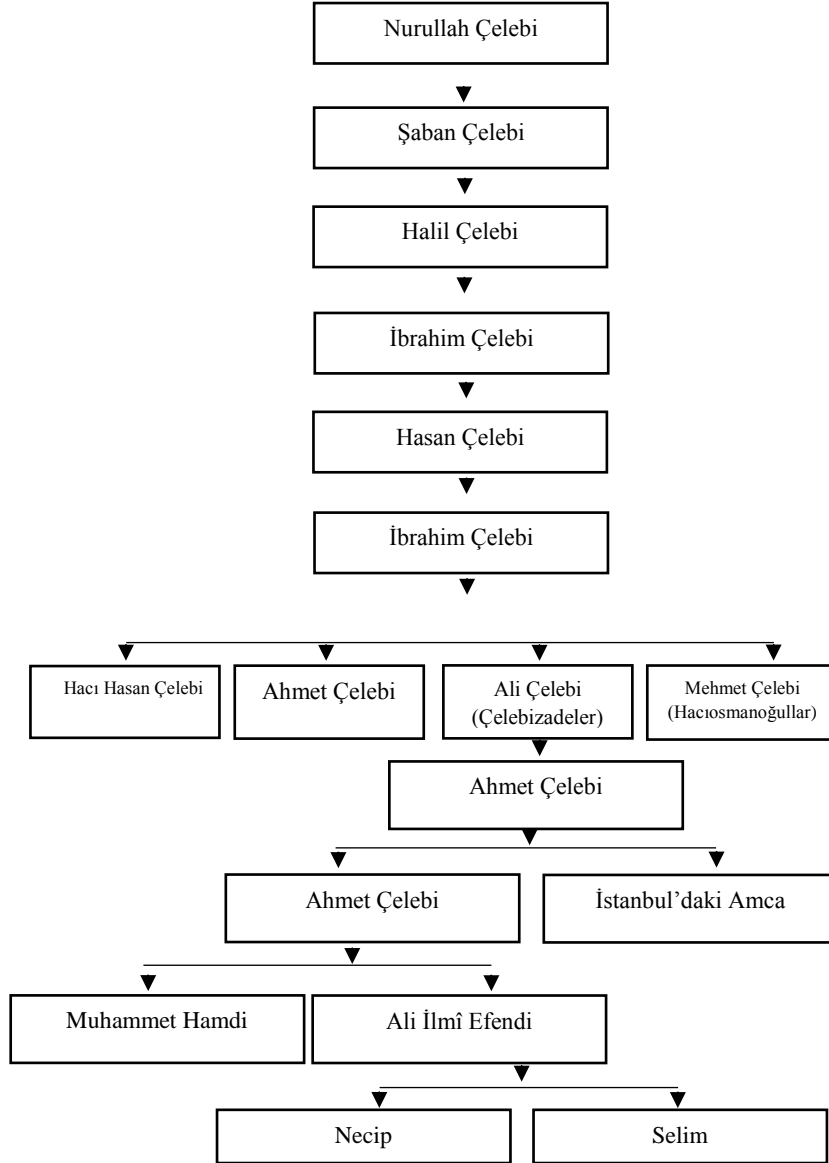
⁹ Öz, 52.

¹⁰ Bu sözlükler için bk. Yusuf Öz, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*; Ahmet Hilmi İmamoğlu, *Farsça-Türkçe Manzum Sözlükler ve Şahidi'nin Sözlüğü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 1993; Ahmet Remzi Akyürek, *Tuhfe-i Remzî*, (Hz. Ahmet Kartal), Ankara: Akçağ Yay., 2003. Necmettin Yurtseven, *Türk Edebiyatında Arapça-Türkçe Manzum Lügatler ve Sümbülzâde Vehbî'nin Nuhbe'si*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE, 2003.

¹¹ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri 1-3*, 2(2), İstanbul, 1138, s. 319.

¹² Mehmet Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*, (Hz. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı), C. 2, Ankara: Bizim Büro Yay., 2001, s.697 (2952); Cemil Çiftçi, *Maraşlı Şairler Yazarlar Alimler*, İstanbul: Kitabevi, 2000, s.147; Lütfi Alıcı, Gülcan Alıcı, *Maraşlı Divan Şairlerinden Çelebizade Ali İlmî ve Gebelizade Rahmî*, Kahramanmaraş: Noya Medya, 2014, s.17-18; Yaşar Alparslan vd., *Türk Edebiyatında Maraşlılar*, Kahramanmaraş: Ukde Yay., 2009, s.98; Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi, "İlmî", C. 5. Ankara, AKM Yay., 2004 s. 175; Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, "İlmî Ali Efendi (Çelebizade)", C. 4, İstanbul: Dergâh Yay., 1981, s. 371.

beşinci kuşaktan torunu olan İbrahim Çelebi ile aile, dört ayrı kola ayrılır ki Maraş'a yerleşen ve Çelebizadeler olarak bilinen Ali Çelebi kolu İlmî Efendi'nin de mensubu olduğu koldur. Şecere şöyledir¹⁴:

¹³ Ömer Hakan Özalp, *Tuhfe Şârihi Hayatî Ahmed Efendi -Şiirleri, Kütüphanesi ve Tahâfüt-i Müstahrece'si-*, İstanbul: Özgü Yay., 2010, s.20, 81, 83; Yaşar Alparslan, Serdar Yakar, *Eski Maraş'ta Âlim Çıkarmış Aileler*, Kahramanmaraş: Ukde Yay., 2011, s.92.

¹⁴ Bu şecerenin Ahmet Çelebi'ye kadar olan kısmı Özalp'den iktibas edilmiştir (Özalp, 91).

Doğum ve ölüm tarihleri hakkında kesin bir bilgi olmamakla beraber bazı manzumelerden hareketle Çelebizade Ali İlmî Efendi'nin doğum ve ölüm tarihlerini tahminî olarak tespit etmek mümkün görünmektedir. Nitekim Hayati Ahmet Efendi¹⁵'nin Bağdat'tan Elbistan'a dönmesi üzerine Çelebizade Ali İlmî Efendi, 22 / 29 Cemaziye'l-ahir 1228 (m. 22 / 29 Haziran 1813) tarihinde¹⁶ "hoş geldin" redifli bir kaside yazmıştır ki bu kaside, onun o tarihte hayatta olduğunu kanıtlar mahiyettedir. Bununla birlikte içerisinde, adı geçen kasidenin 4 Ramazan 1229 (m. 20 Ağustos 1814) tarihinde istinsah edilmiş bir nüshasının da bulunduğu bir mecmuadaki¹⁷ şu kayıt, İlmî Efendi'nin 4 Ramazan 1229 (m. 20 Ağustos 1814) tarihinden önce vefat ettiğini göstermektedir: "Merhûm ve magfûrunleh cennet-mekân ve firdevs-i âşiyân Mar'aşî Çelebizâde Alî İlmî Efendi'nin 'ammim (...)".¹⁸ Buradan hareketle İlmî Efendi'nin Cemaziye'l-ahir 1228-Ramazan 1229 (m. Ağustos 1813-Haziran 1814) tarihleri arasında vefat ettiği kesindir. Çelebizade Ali İlmî Efendi'nin doğum tarihi konusunda ise elde yeterli delil olmamakla beraber 11 Recep 1203 (m. 7 Nisan 1789) tarihinde tahta çıkan¹⁹ III. Selim için düştüğü tarihten²⁰ hareketle İlmî Efendi'nin 1165-1175 (m.1752-1762) yılları arasında doğmuş olabileceğini tahmin etmekteyiz.

Ali İlmî Efendi'nin henüz bir yaşında iken vefat eden²¹ babası Ahmet Efendi, dönemin Maraş Müftüsü'dür²² ve Bursalı Mehmet Tahir'in belirttiğine göre basılmamış mufassal bir *Fatiha-i Şerife Şerhi* vardır.²³ Babasını erken yaşlarda kaybeden İlmî Efendi'ye, İstanbul'da bulunan amcası yardımlarda bulunmuş daha sonra da ilim kesbetmesi için onu İstanbul'a

¹⁵ 1751-2 yılında Elbistan'da dünyaya gelmiş; eğitimine burada başlayıp İstanbul ve Halep'te devam etmiştir. Bir müddet Elbistan müftülüğü yaptıktan sonra İstanbul'a giderek Ayasofya medresesinde müderris olmuş; daha sonra iki yıl Saraybosna; iki yıl da Bağdat kadılığı yaptıktan sonra tekrar İstanbul'a dönmüş ve 1814 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Hayatı ve eserleri için bk. Özalp, 2010.

¹⁶ Özalp, 34. Ayrıca kaside için bk., Özalp, 69-79; L. ve G. Alıcı, 21-27.

¹⁷ Özalp'den naklen: Hafız Ali Efendi Yazma Eserler Kütüphanesi, DN Yz 35a-b, 78a-79b. "Bu kaside İstanbul Büyük Ayasofya Medresesi'nde Hayati Ahmed Efendi'nin yeğeni Mustafa b. Süleyman tarafından yazılmıştır (Özalp, 69).

¹⁸ Özalp, 69; L. ve G. Alıcı, 21.

¹⁹ Kemal Beydilli, "Selim III", *DİA*, 420-425.

²⁰ Cülûs-i şehri-yâre mu'cemîden İlmî de târih. Cihân mülkünü teslim eyledi Mevlâ Selîm Hân'a 1203/1789 (L. ve G. Alıcı, 36).

²¹ Bu bilgi sebab-i nazmdaki şu beyitten hareketle çıkarıldı: Bir yaşında beni terk etmiş idi / Bıraaup Âöirete gitmiş idi (2^b, 49)

²² Bu bilgi sebab-i nazmdaki şu beyitten hareketle çıkarıldı: "Cedleri Müfti-i meróym gibi / Yaèni ol fÀöil-ı merúym gibi" (3^b, 94)

²³ Bursalı, 319.

çağırmıştır. İlmî Efendi bir müddet İstanbul’da ilim tahsil ettikten sonra tekrar Maraş’a dönmüş, bu şehirde müftülük ve Ashab-ı Kehf Medresesi’nde müderrislik yapmıştır.²⁴

Çelebizade Ali İlmî Efendi’nin evli ve iki çocuğunun olduğunu incelememize konu olan *Nazm-ı Bedî* isimli eserin şu beyitlerinden öğrenmekteyiz:

Oğusun anı Necîb ile Selîm

Anlara kıl bu kitâbı teslîm

Yâdigâr-ı pederimdir o kitâb

Diyerek eyleyeler istiktâb (3^b, 91,92)

Fâ’ ilâtün pederiñ gibi eyâ tıfl-i aşîl

Eyle taḥşîl-i ma’ ârif olagör ḥayr-ı ḥalef (15^a, 36/13)

Nazm-ı Bedî isimli eserin ferağ kaydından hareketle ise Çelebizade Ali İlmî Efendi’nin kardeşinin isminin Muhammed Hamdî olduğunu öğreniyoruz:

“Ketebehu’l-faḳîr el-mu’terifi bi’l-’aczi ve’t-taḫşîri Muḥammed Ḥamdî dâder-i nâzım ‘İlmî e’ş-şehîr bi-Çelebîzâde ekremehu’l-lâhu Te’âlâ fî’ d-dâreyn bi’l-fevzî ve’s-se’âdihi. (...)” (28^a)

1.1. Eserleri

Çelebizade Ali İlmî Efendi’nin biyografik eserlerden öğrendiğimiz kadarı ile iki eseri bulunmaktadır. Bunlar, *Şerh-i Tuhfe-i Vehbî* ve *Nazm-ı Bedî*’dir. Bunun dışında Lütfi Alıcı, *Manzûm Ferâiz* isimli bir eserinin de olduğunu söylemektedir.²⁵ Kanaatimizce bu eserin Çelebizade Ali İlmî’ye aidiyeti biraz şüphelidir ve çabucak verilmiş bir karardır. Zira manzumede eserin Çelebizade İlmî’ye ait olduğuna dair tek bir kayıt dahi yoktur ve de İlmî mahlası ile *Manzûm Ferâiz* yazarların sayısı da hayli fazladır: İlmî Dede Bağdadî²⁶, Meşrizade İlmî²⁷, İlmî Efendi Mehmed Magnisavî²⁸, İlmî Remzizade Mehmed²⁹, Mermerizade İlmî Efendi³⁰ vs. Bu sebeplerle eserin kime ait olduğu müstakil bir çalışmayla araştırılmalıdır.

²⁴ Bu yazma eser Yaşar Alparslan’ın hususi kitaplığındandır. Resim, L. ve G. Alıcı, 70’den alınmıştır.

²⁵ L. ve G. Alıcı, 19.

²⁶ Bazı nüshalar şöyle: Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi 1853/2; Samsun Vezirköprü İlçe Halk Kütüphanesi Vezirköprü 491/6; Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 3554/26; Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi Mehmed Asım Bey Koleksiyonu 727/3; Konya İl Halk Kütüphanesi, 5811/1.

²⁷ Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 172/6.

Yukarıda ismi geçen eserlerin yanı sıra İlmî Efendi'nin şiirlerinin bulunduğu bir cönk, Yaşar Alparslan'ın hususi kütüphanesindedir ve Lütfi, Gülcan ALICI bunları neşretmiştir.³¹

1.1.1. Şerh-i Tuhfe-i Vehbî

Bu eser, Sünbülzade Vehbî'nin kaleme aldığı ve en çok rağbet gören Farsça-Türkçe manzum sözlüklerden biri olan *Tuhfe-i Vehbî*'nin şerhidir. Eser matbu değildir ve yazma eser kütüphanelerinde yaptığımız ayrıntılı katalog taramalarına rağmen İlmî Efendi'ye ait böyle bir esere tesadüf edilememiştir. Daha önce varlığını *Osmanlı Müellifleri*'nden³² öğrendiğimiz eser, *Nazm-ı Bedî*'de şu şekilde dile getirilmiştir:

Reh-i nâ-reftelere gitmiş iken
Tuhfe-i Vehbî'yi şerh etmiş iken
 Gelmeyüp tab' a anî ile ğinâ
 Vâdî-i nazmda oldum püyâ (4^a, 101, 102)

1.1.2. Nazm-ı Bedî³³

Farsça-Türkçe manzum sözlüklerimizden olan *Nazm-ı Bedî*³⁴, Çelebizade Ali İlmî Efendi tarafından 1224 (m. 1809-10) yılında telif edilmiştir. Müellifin hatimede, eserin itmamına mücevher olarak düştüğü tarih beyti şu şekildedir:

Harf-i cevherle de târihin anî
 Nâmı olsun ço bunuñ *Nazm-ı Bedî*'c (28^a, Hatime/9)

1224 نامی اولسون قو بونک نظم بدیع

²⁸ Balıkesir İl Halk Kütüphanesi 1061/01.

²⁹ Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Ferâizi Türki 6

³⁰ Konya İl Halk Kütüphanesi 3280/3.

³¹ Bu şiirler için bk. L. ve G. ALICI, 28-51.

³² Bursalı, 319.

³³ Meşakkatli bir çalışma neticesinde hazırladığımız bu eser, yayımlanma aşamasındadır.

³⁴ Şair eserine *Nazm-ı Bedî* ismini koyduğunu, hatimede tarih beytinden ayrı mukaddimedeki şu beyitle de dile getirir:

Ĥabbezâ oldu bu bir ĥüsn-i şanî
 Nâm-ı vâlâsını koy *Nazm-ı Bedî*'c (4^a, 114)

Eser, 115 beyitlik bir mukaddime, 710 beyite tekabül eden 68 kıt'a, 104 ve 12 beyitlik 2 mesnevi ve 9 beyitlik bir hatime olmak üzere toplamda 950 beyittir.

İlmî Efendi'nin *Nazm-ı Bedî*'nin yazılması hakkında eserin mukaddimesinde verdiği bilgilere göre kendisine küçük yaştan itibaren pek çok ihsanda bulunan amcası bir gün onu karşısına alıp şöyle demiştir: “Ey kardeşimin oğlu İlmî, hüner bahçesinin sünbülü, marifet bağının bülbülü Maraşlı Sünbülzade Vehbî, oldukça renkli, malayani olmayan ve mana yüklü *Tuhfe*'sini dünyaya taze bir eser olarak bıraktı. Bilirim ki senin karakterin temizdir ve sen Vehbî ile Vassâf'ı da geçeceksin zira sen Çelebi madenin cevheri, Çelebizadelerin seçilmişisin. Bülbül gibi susma, sen de Vehbî gibi cezbedici ve fasih bir Farsça lügat kaleme al ki onu irfan meclisinin süsü edelim; Necip ile Selim pederimin yadigârıdır diyerek okuyalar, ilim ve irfan öğreneler; dedeleri merhum Müftü gibi bilgili olalar” (3^b, 79-95).

Bunun üzerine İlmî Efendi de amcasını kırmamak üzere eseri yazdığını şu şekilde dile getirir: “Amcamız böyle nasihat edince düşündüm ve isteğini geri çevirmenin doğru olmayacağına kanaat getirdim çünkü Allâh, Kur'an-ı Kerim'de ‘iyi dileği geri çevirme, azarlama’ buyurmaktadır. Ben de Allah'ın bu emrine sarılmak gayesiyle elime müşk saçan kalemimi aldım; gidilmemiş yollara gitmiş, *Tuhfe-i Vehbî*'yi şerh etmiş iken yaratılışıma bunlarla yetinmek hoş gelmedi ve nazım vadisinde yola koyuldum, Vehbî yolunda üslubu hoş, güzel bir eser meydana getirdim” (4^a, 96-107).

Sebeb-i nazımda eser yazılırken her ne kadar Sünbülzade Vehbî ve *Tuhfe*'sinin örnek alındığı belirtilse de şair, eserini ondan daha güzel ve daha fazla kelime içerecek şekilde yazdığını da belirtmeden geçememiştir:

Nazmımı ben de hoş-üslûb etdim

Ya' nî Vehbî revîşinde gitdim

Lîk yazdım nice dürlü ma' nâ

Tuhfe'den belki olupdur ra' nâ

Bunda ben hayli fevâ'id yazdım

Tuhfe'den anı zevâ'id yazdım (4^a, 107-109).

Eser hakkında verilen bu ön bilgilerden sonra eserin şekil ve muhteva açısından incelenmesine geçilebilir.

2.1. Eserin Şekil Bakımından İncelenmesi

2.1.1. Tertibi ve Kullanılan Nazım Şekilleri

Manzum sözlüklerin genellikle mesnevi nazım şekli ile yazılmış bir mukaddime ile başlaması âdet olmuştur. Nitekim *Nazm-ı Bedî* de remel bahrinin, fe'ilâtün/fe'ilâtün/fe'ilün vezninde ve mesnevi nazım şekli ile yazılmış 115 beyitlik bir mukaddime ile başlamaktadır. “Besmele”yle başlanan bu mukaddimenin 2 ve 28. beyitleri arasında eserin muhtevasına uygun olarak “kelime” ve “nutk” üzerinde durulan “Hamdele” kısmı; 29 ve 42. beyitleri arasında ise “Salvele” kısmı; 43 ve 46. bölümler arası Ashâb-ı Güzîn'e övgü kısmı gelmekte 47. beyitten sonra ise şairin hayatı, eserini yazış sebebi, eserin ismi vb. bilgileri içerisinde barındıran “Sebeb-i nazm” kısmı gelmektedir.

Mukaddimedden sonra ise eserin sözlük kısmı gelmektedir ki bu kısım, 70 kıt'adan müteşekkildir. Bu kıt'aların 68'i, aa, xa, xa ... şeklinde kafiyeli; beyit sayıları 5 ile 19 arasında değişen, vezinleri birbirinden farklı olabilen ‘nazm’lardan -mahlas beyti olmayan gazeller de denebilir- meydana gelmiştir. Eserin son kıt'aları olan ve “İştîlâhât-ı ‘Acem der-Meşnevî”, “Meşnevî ebced hesabın bildirir” başlıklarını taşıyan 69 ve 70. kıt'alar ise mesnevi nazım şekli ile yazılmıştır. Eserde kıt'alar, revî harflerine göre alfabetik olarak sıralanmış fakat her harften eşit sayıda kıt'a yazılmamıştır. Revî harflerine göre kıt'a sayıları ise şu şekildedir:

Tablo 1: Revî harflerine göre kıt'a sayıları

ا	ب پ	ت	ث	ج چ	ح	خ	د	ذ	ر
3	2	1	1	2	1	3	1	1	3
ز	س	ش	ص	ض	ط	ظ	ع	غ	ف
2	3	5	1	1	1	1	1	2	2
ق	ک	گ	ل	م	ن	و	ه	ی	
2	4	3	3	2	7	5	4	1	

Klasik manzum sözlük tertibine uygun olarak eserde kıt'aları ayıran başlıklar, o kıt'a ile aynı vezin, kafiye ve yine o kıt'anın içeriğini takdim eder mahiyette olan bir mısradır ki bu mısraların 7'si Farsça, 63'ü ise Türkçedir. Mesela içeriği dinî kelimeler olan bir kıt'anın Türkçe başlık mısrası şöyledir:

Қıt'а-1 şer'iyedir revnaq-fezâ (4^b, 1)

Eserde her harfin kıt'a sayısı birbirinden farklı olduğu gibi kıt'aların beyit sayıları da farklılık arz etmektedir. Beyit sayılarına göre kıt'aların tasnifi şu şekildedir:

Tablo 2: Beyit sayılarına göre kıt'aların tasnifi

Beyit Sayısı	Adedi	Kıt'a Numarası	Beyit Sayısı	Adedi	Kıt'a Numarası
5 beyitli	1	61	11 beyitli	10	3, 4, 7, 8, 10, 26, 30, 41, 42, 43, 48
6 beyitli	2	17	12 beyitli	7	12, 23, 38, 52, 56, 62, 70
7 beyitli	6	1, 11, 35, 37, 60, 67	13 beyitli	7	14, 22, 24, 36, 40, 49, 59
8 beyitli	7	2, 15, 16, 50, 53, 57, 63, 6, 9, 13, 18, 21, 25, 28, 32, 34, 39, 44, 54, 65, 66, 71	14 beyitli	2	45, 64
9 beyitli	14	32, 34, 39, 44, 54, 65, 66, 71	15 beyitli	3	19, 29, 31
10 beyitli	8	5, 33, 46, 47, 51, 55, 68	16 beyitli	1	58
19 beyitli	1	27			

Eserin hatime bölümünde ise harflerin ebced hesabındaki rakam değerlerinin yazılı olduğu 12 beyitlik bir mesnevi mevcuttur. Ayrıca eserin itmamına yazılmış olan 9 beyitlik tarih kıt'ası da bu bölümde bulunmaktadır.

2.1.2. Vezni

Manzum sözlüklerin yazılış gayelerinin sadece okuyucunun kelime öğrenmesini sağlamak olmadığını daha önce belirtmiştik. Bu eserlerin bir amacı da okuyucuya edebî sanatları, mazmun ve mefhumları, bahir ve vezinleri uygulamalı olarak göstererek okuyucunun şiire ve şairliğe yatkın olan yönlerini ortaya çıkarmaktır. Bu sebeple manzum sözlüklerde edebiyatımızda sıkça kullanılan değişik bahirlerden pek çok vezin kullanıldığına şahit olunmaktadır.

Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere incelememize konu olan *Nazm-ı Bedî*'de 6 farklı bahirden 11 vezin kullanılmıştır ki bunlar edebiyatımızda en sık kullanılan vezinlerdendir. Ayrıca eserde okuyucunun, kıt'anın veznini kolayca bulabilmesi ve ezberleyebilmesi için bazı kıt'aların vezinlerinin bütün tefileleri ve bahriyle, kıt'anın son beyitine takti edildiğine tesadüf edilebildiği gibi bazen de tefilenin tamamının yazılmayıp, sadece bir ya da iki tefilenin gösterilmesi ile yetinildiği de görülmüştür. Örneğin:

Müstef ilâtün müstef ilâtün müstef ilâtün müstef ilâtün

Bu kıt' amız da bahr-i recezden oldu müreffel fikr eyle sen de (24^b, 67/7)

Fâ' ilâtün fâ' ilâtün oldu miskiyyü'l-htâm

Misk gibi müşk-veş ' anber demekdir şâhbüy (24^b, 68/10)

Nazm-ı Bedî'de kullanılan bahir ve vezinler şu şekildedir:

Tablo 3: Vezin tablosu

Bahir	Vezinler	Kıt'a Numarası
	fe ^ç ilâtün / fe ^ç ilâtün / fe ^ç ilün . . . - - / . . . - - / . . . -	Mukaddime, 14, 23, 27, Hatime
	fâ ^ç ilâtün / fâ ^ç ilâtün / fâ ^ç ilün - . . - - / - . . - - / - . . -	1, 12, 22, 55, 56, 69, 70
Remel	fe ^ç ilâtün / fe ^ç ilâtün / fe ^ç ilâtün / fe ^ç ilün . . . - - / . . . - - / . . . - - / . . . -	5, 6, 7, 10, 11, 15, 21, 29, 30, 31, 32, 33, 36, 39, 42, 43, 48, 49, 50, 52, 57, 59
	fâ ^ç ilâtün / fâ ^ç ilâtün / fâ ^ç ilâtün / fâ ^ç ilün - . . - - / - . . - - / - . . - - / - . . -	20, 24, 26, 28, 40, 47, 64, 68
Hezec	mefâ ^ç ilün / mefâ ^ç ilün / mefâ ^ç ilün / mefâ ^ç ilün . . . - - / . . . - - / . . . - - / . . . - -	2, 3, 9, 13, 18, 25, 35, 37, 41, 45, 46, 53, 54, 58, 60, 61, 62, 65
	mefâ ^ç ilün / mefâ ^ç ilün / fe ^ç ülün . . . - - / . . . - - / . . . - -	4, 8, 63
Recez	müstef ^ç ilün / müstef ^ç ilün / müstef ^ç ilün / müstef ^ç ilün - . . . - / - . . . - / - . . . - / - . . . - / - . . . -	16, 17, 19
	müstef ^ç ilâtün / müstef ^ç ilâtün / müstef ^ç ilâtün / müstef ^ç ilâtün - . . . - - / - . . . - - / - . . . - - / - . . . - -	67
Kâmil	Mütefâ ^ç ilün / fe ^ç ülün / mütefâ ^ç ilün / fe ^ç ülün - - / . . . - - / - - / - -	34
Muzârî	müstef ^ç ilün / fe ^ç ülün / müstef ^ç ilün / fe ^ç ülün - . . . - - / . . . - - / - . . . - - / - . . . - -	38, 66
Mütekârib	fe ^ç ülün / fe ^ç ülün / fe ^ç ülün / fe ^ç ül . . . - - / . . . - - / . . . - - / . . . -	44, 51

Fakat şunu da açıkça ifade etmek gerekir ki Çelebizade Ali İlmî Efendi, Farsça kelimeleri uygun şekilde metne yerleştirebilmenin gayretiyle olsa gerek vezni ustalıklı kullanamamıştır. Eserin pek çok yerinde vezin hatalarına tesadüf etmek mümkündür. Örneğin metnin pek çok yerinde geçen “İlmî, ya^çnî, dîger, ma^çnî, ma^çnâ” gibi kelimelerin uzun vokalleri “î ve â”, çoğu zaman açık hece olarak değerlendirilmiştir. Pek çok metin neşrinde bu tür kelimelerin uzun değilmiş gibi kısa okunduğuna şahit olunsa da biz bunu, şairin aruzu ustaca kullanamaması olarak yorumladık. Çünkü bu bir aruz kusurudur ve pek de makbul olmadığı kaynaklarda geçmektedir. Eğer selef bunu bir kusur olarak addetmeseydi isim koyma zahmetine dahi girmezdi. Yine eğer müstensih hatası değil ise –ki başka nüsha olmadığı için

karşılaştıramadık- fe'ûlün/ fe'ûlün/ fe'ûlün/ fe'ûl vezninin son tefilesi “fe'ûl”ün, üç ayrı yerde “fe'ûlün” şeklinde kullanıldığı görülmektedir.³⁵

2.1.3. Kafiyesi

Didaktik eserlerde, şairde metni şiire dönüştürme gayreti ön plana çıktığı için veznin, edebî sanatların, kafiyenin geri plana itildiği hatta bazen terk edildiği görülebilmektedir. Bu sebeple bu didaktik eserlerin, özellikle de manzum sözlüklerin edebî değerleri kıymetlendirilirken başka kriterlere başvurulmalıdır.

Nazm-ı Bedî'de en çok ن harfiyle kafiyeli kıt'a vardır ki bunların toplamı yedidir. Onu beş ayrı kıt'ada kafiye olarak kullanılması ile و ve ش harfleri takip etmektedir. Şair ط, ص, ذ, ح, ث, ح harfleri ile biten Farsça kelime bulmanın zor olduğunu bildiği için bu harflerde Arapça kelimeleri kafiye yapmıştır. Yine ج-ج ve ب-ب harflerinin ses değerlerinin benzerliğinden olsa gerek şair, bunları ayrı ayrı kafiye yapmamış aynı kıt'a içerisinde kullanmıştır. Şairin takdir edilecek bir yönü olarak şunu söylemek gerek ki bütün harflerle tüm kafiye türlerine birer örnek vermiştir. Eserde kullanılan kafiye türlerinin kıt'alara göre tasnifi aşağıdaki gibidir:

Tablo 4: KafiyeTürleri

Kafiyesi	Kafiye Cinsi	Kıt'a Numarası
Kafiye-i Mürekkebe	Kafiye-i Müreddefe	Ridf-i elif 7, 10, 13, 16, 17, 19, 23, 24, 25, 26, 30, 31, 32, 47, 48, 50, 55, 64
		Ridf-i vâvî 5, 6, 11, 14, 21, 27, 28, 34, 37, 44, 46, 49, 52, 54, 57, 68
	Ridf-i yâvî	15, 20, 29, 33, 35, 60
	Kafiye-i Müessese	53
	Kafiye-i Mukayyede	9, 40, 41, 42, 59, 66
Kafiye-i Mücerrede	Kafiye-i Mücerrede	1, 2, 3, 4, 8, 12, 18, 22, 36, 38, 43, 45, 51, 58, 61, 62, 63, 67

³⁵ bk. 17^b, 44/3, 44/4; 19^b, 52/8

2.2. Eserin Muhteva Açısından İncelenmesi

2.2.1. Muhtevası

Çelebizade Ali İlmî Efendi'nin *Nazm-ı Bedî* isimli eseri, manzum sözlüklerin genelinde olduğu gibi çoğunlukla isim, fiil ve sıfat türünden kelimeleri içermesinin yanı sıra fiillerin mazi, müzari hallerini; çekimli isim ve fiilleri, deyimleri hatta cümleleri de içermektedir. Buna ilaveten Çelebizade Ali İlmî Efendi eserinde, bazı manzum sözlüklerde de görüldüğü üzere dinî terimlere, tasavvufî istılahlara, edebî bilgilere –mazmun, kinâyât, telmih vb.- kelime gruplarına da yer vermiştir. Bu sebeplerle *Nazm-ı Bedî*, oldukça zengin bir muhtevaya sahiptir.

Eserde 1993 adet isim, fiil ve sıfat; 176 adet deyim; 97 adet çekimli isim ve fiil bulunmaktadır. Eserin toplam kelime sayısı 2266'dır. Fakat şunu açıkça ifade etmek gerekir ki eserdeki kelimelerin başlangıç seviyesi için olmadığı kanaatindeyiz. Eserin okuyucu için seçtiği kelime kadrosundan anlaşıldığı kadarıyla bu eser yetişkinler için kaleme alınmıştır. Bunu eserin kaynaklarından anlamak da mümkündür. Zira içinde nadir kullanılan kelime ve anlamların bulunduğu *Burhan-ı Katı*'nın; yine *Dihudâ*'da dahi bulamadığımız kelimeler barındıran *Lehçetü'l-Lügat*'ın, mübtedinin kullanacağı sözlükler olmadığı kanaatindeyiz. Mesela “korkmak” kelimesinin karşılığı olarak Farsça'da kullanılan en yaygın kelime “ترسیدن” (tersîden)'dir ve mübtedilere ilk öğretilmesi gereken kelimenin de o olması gerektiğini düşünüyoruz. Oysa şair bunun yerine şu kelimeleri yazıyor:

Korqmaq **şemîden** hem **heyâlîden hırâsîden** gibi

Dağı **nehâvîden** imiş havfa denilmiştir **nihâz** (9^b, 19/9)

Yine “salınarak yürümek” manasına gelen en yaygın Farsça kelime, “خرامیدن” (hırâmîden) iken şairin, bu manada esere aldığı kelimeler şunlardır:

Denîden dağı **paşsîden kurâzîden** u **lencîden**

Tebahtürle yürümek oldu naz u şîve **ğanc** u **munc** (6^b, 9/6)

Bunların sayısını çoğaltmak mümkündür. Fakat biz başka bir yönden de eserin yetişkinler için yazıldığını göstermek istiyoruz. Eserde bırakın çocukları, yetişkinler için dahi müstehcen olan pek çok kelime kullanıldığına ve bu müstehcen kelimelerin kinayelerinin de verildiğine tesadüf edilmektedir. Örneğin; hiç kimsenin, çocuklara kelime haznesi gelişsin diye erkek ve kadın tenasül uzvu isimlerinin, çocuklar için bilinmesi gerekmeyen pek çok müstehcen

kelimenin ayrıntılı eş anlamlılar listesini çıkaracağına inanmıyoruz.³⁶ Bütün bu sebeplerden hareketle *Nazm-ı Bedî*'nin, çocuklar için değil, yetişkinler için yazıldığı kanaatindeyiz.

Eserde ayrıca, okuyucunun Farsçanın cümle yapısını görmesi için dört kıt'ada, ilk mısrası Türkçe ikinci mısrası Farsça veya Arapça olan beyitler de bulunmaktadır:

Bizim için kapu aç ey Açıcı cennetden

Uftiḥa'l-bābe mine'l-ḥuldi lenā yā Fettāḥ (7^a, 7/11)

Böyle revnaqlı suḥenler söylerim saña işit

Īn çonin rengin suḥenhā bā to mī güyem benūş (12^b, 28/9)

2.2.2. Dil ve Üslubu

Nazm-ı Bedî, didaktik bir eser olması hasebiyle sade bir dile sahiptir ve eserde arkaik kelime sayısı fazla değildir. Hem kıt'alarda hem de beyitlerde kullanılan kelimeler, akılda kolay tutulabilmesi için konu ve anlam ilişkisi açısından ya birbiriyle alakalı, yakın yahut zıt anlamlı kelimelerdir. Mesela eserin 18. kıt'asının tamamı akrabalık isimleri ile alakalı olduğu gibi beyit içerisinde de belirli bir düzen söz konusudur:

Peyer baba birāder **dāder** ü āmūcedir **evder**

Anaya **mām** de **ḥālū** ḥayıdır hem yegen **aḥder** (9^a, 18/1)

Gülmek imiş **ḥandīden** ü **ḥandīd** güldü demedir

Hājīden oldu ağlamak ağla demek imiş **behāj** (9^a, 19/2)

Yine müellif, klasik manzum sözlük üslubuna uygun bir şekilde, okuyucunun mısrayı, beyiti kolay ezberleyebilmesi için merhun beyit yazmamaya gayret etmiştir.

2.3. Eserin Kaynakları

*Manzum sözlük müellifleri eserlerini kaleme almadan önce mensur sözlüklerden kelime derleme çalışmaları yapmışlar ve daha sonra derledikleri kelimeleri nazmetme yoluna girmişlerdir. Bu bakımdan manzum sözlüklerin kaynakları mensur sözlüklerdir.*³⁷ Çelebizade Ali İlmî Efendi de *Nazm-ı Bedî* isimli eserini kaleme almadan önce Mütercim Asım Efendi'nin

³⁶ Bu kelimeler için bk. (5/2), (7/5), (10/1), (12/5), (24/5), (24/6), (24/7), (25/7), (49/2), (49/3), (50/1), (65/1).

³⁷ Öz-B, 71.

teelif-tercüme eseri *Tıbyân-ı Nafti der-Tercüme-i Burhân-ı Kat'ı*³⁸ ve Şeyhulislam Esad Efendi'nin *Lehçetü'l-Lügat*³⁹ isimli mensur sözlüklerinden derlemeler yapmış, eserin kelime kadrosunu oluşturmada bu eserlerden istifade etmiştir. Nitekim mukaddimede bu bilgi şöyle geçmektedir:

Nazmımın şahidi *Tıbyân* oldu

Elde hüccet gibi *Burhân* oldu

Yazdığım *Lehce* vü *Tıbyân*'dandır

Bu cevâhir ol iki kândandır (4^a, Mukaddime/111-112)

Şair, kimi zaman hangi kelimeyi hangi kaynaktan aldığını da açıkça yazmaktadır:

Râtiyân çâm sakızı zifte denür **şâmâke**

Yazdı *Burhân*'da kaçrânın adı **şurpûn** (21^b, 57/6)

Nazm-ı Bedî'de istifade edilen diğer bir eser ise *Tuhfe-i Vehbî*'dir. Şair eserin mukaddimesinde, daha önce bu eseri şerh ettiğini; onunla yetinmeyip onun gibi hatta ondan daha güzel bir eser kaleme almak istediğini belirtir. Bu etkilenmenin dışında eserde *Tuhfe-i Vehbî*'nin kaynak eser olarak da kullanıldığı görülmektedir:

Tuhfe-i Vehbî'de yazmış "Câm râ ber seng zen"

Tevbe eyle demeden olmuş kinâye suç **gunâh** (23^b, 64/13)

2. 4. *Nazm-ı Bedî* den Örnekler

1

4^b **Qıf' a-ı şer' iyyedir revnaq-fezâ**

fâ' ilâtün / fâ' ilâtün / fâ' ilün

- . - - / - . - - / - . -

1 Tañrı adı ile **bâ-nâm-ı Hudâ**

Kerdeem âgâz kıldım ibtidâ

Hem dañi hamd u şenâ olmuş **sipâs**

³⁸ Mütercim Asım Efendi, *Burhan-ı Katı*, (hz. Mürsel Öztürk, Derya Örs), Ankara: TDK Yay., 2009.

³⁹ Şeyhulislam Mehmed Esad, *Lehçetü'l-Lügat*, (hz. Ahmet Kırkkılıç), Ankara: TDK Yay., 1999.

Kerden etmektedir **hemîşe** dâ'îmâ

Taîrî'ya **İzed** denür **Yezdân**-veş

Oldu **şod pâ-beste** şâbit bîfenâ

Uyucu **peyrev peyamber**'dir resûl

Bâverende oldu Mü'min bil âna

5 **Hâvuş** ümmet hem cemâ' atdir **gurûh**

Uyulan kesdir efendi **pîşvâ**

Mescide **mezzit** denür **bang-ı namâz**

De ezâna hem **durûd** oldu du'â

7 Fâ' ilâtün kâfiye **servâre**'dir

Veznile buldu bu kıt'am intihâ

15

8^b **Qıt' a-ı zâl'ı oku** oldu şekerden de **lezîz**

fe' ilâtün / fe' ilâtün / fe' ilâtün / fe' ilün

. . . - / . . . - / . . . - / . . . -

1 De şığınmağa **funûden** 'Arabîsi **ta'vîz**

Rukye **efsûn** u **fusûn** oldu mişâl-i **te'hîz**

Nâtuvân kuvveti yokdur deme mânend-i **za'îf**

Dağı kuvvetsize **bîzür** denür mişl-i **vakîz**

Dâşten dutmağa denildi **temessük**-âsâ

Atmak **endâhten** u öyle demekdir **tenbîz**

Yüce **bâlâ** deme ma'nâsına yüksek 'âlâ

Tîg-i kûh oldu tağnî sivrisi öyle **hınzîz**

5 Kûl demek **bende** vü **lâçîn** dağı 'abd u **medîn**

Hem **gırifte** de tutulmuş kula mânend-i **ağîz**

Der şoden girmege denildi o ma^ç nâda **duhûl**

Gozerâniden imiş ya^ç nî geçirmek **tenfîz**

H^ıâce üstâd⁴⁰ demek oldu **mu^ç allim-âsâ**

Daği şâkirdiñ adı oldu efendi **tilmîz**

8 Fârisî vü ^ç Arabî ile qarışmış suhenim

Oğuyana gelür ol şîr ü şekerden de lezîz

37

15^b Bu kıt^ç am yâd eden elbet ma^ç ârifle olur ma^ç rûf

mefâ^ç îlün / mefâ^ç îlün / mefâ^ç îlün / mefâ^ç îlün

. - - - / . - - - / . - - - / . - - -

1 ^ç Aşâsı elde misvâkı belinde arkasında şûf

Mürâyî şûfîdir **sâlûs** öyle olma sen mevşûf

Daği çirk-i riyâdan pâk-dâmen **pârsâ** olmuş

O ^ç ârifdir degil halkıñ miyânında bili **ma^ç rûf**

Muhib ma^ç nâsı **feylâ** hikmete hem **sûf** denmişdir

Hakîmiñ ^ç ilme hubbu olduğuyçün dendi **feylâsûf**

Denildi **bûm** baykuşa ^ç imârat düşmanı kuşdur

Daği ol bûm-ı şümüñ **bûf** derler ismine hem **nûf**

5 Ügüye bûma **çükek** derler aşhâb-ı lügât ammâ

Ügü **kuf** pek büyüğü adına derler anıñ **harkûf**

Yaşamış **sâlhorde** hem bunamışdır daği **fertût**

Çoca qarıya **konde pîr** denmiş öyledir hem **tûf**

7 Mefâ^ç îlün mefâ^ç îlün denür **hebyûn** afyona

Fehamden şümme hamden⁴¹ olmadım anıñla ben me^ç lûf

⁴⁰ Metinde “اسداد” şeklinde yazılmıştır.

57

21^b Oldu bu kıt' a-ı ra' nâ da çü dürr-i meknûn

fe' ilâtün / fe' ilâtün / fe' ilâtün / fe' ilün

. . . - / . . . - / . . . - / . . . -

1 Dendi cin tutmuşsa **sâyezede** ya' nî mecnûn

Oldu **dîvâne** deli kayda sezâdır o cünûn

Añla **âzûn** demek ancılayın ma' nâsı

Bunculayın deme mefhûmu da olmuş **eydûn**

Rengden reнге girer bu mütelevvin hayvân

Dehre teşbîh olunur adı imiş **bûkalemûn**

Muflakâ **esb** ata dendi yola lâyıq **rehvâr**

Daği ma' şûka-ı Ferhâd'ın atıdır **Gulgûn**

5 Başkın etmek deme ma' nâsı **şebîhûn kerden**

Gece çâpûlunuñ adına denildi **şebhûn**

Râtiyân çâm sağızı zifte denür **şâmâke**

Yazdı *Burhân*'da kaṭrâniñ adını **şurpûn**

Çörek otuna de **sîsân** u yüzerlik de **sipend**

Kekike dendi **şuturpâ** daği **zîre kemmûn**

8 Fâ' ilâtün fe' ilâtün şu benim manzûmem

Rişte-i nazmda mânende-i dürr-i meknûn

64

23^b Kıt' a-ı hâ' da muvaffaq kıldı bu ' abdin İlâh

fâ' ilâtün / fâ' ilâtün / fâ' ilâtün / fâ' ilün

- . . - / - . . - / - . . - / - . . -

⁴¹ "فحمدا ثم حمدا" (Sonsuz hamd olsun)

- 1 Şâhib-i taht u serîre dendi şimdi **pâdişâh**
 Şûret-i ma' nâda mişlinden olan mümtâz **şâh**
 Pâdişeh **kişver-Hudâ**'dır **hân-ı hânân** hem vezir
 Daği **mollâ**'dır efendi **mîr** beg ' asker **sipâh**
 Oldu **büb endîn**⁴² çadır **perve-âsâ** ma' nide
 Pek büyük çadır demek **hargâh** otâğdır **bârgâh**
Pâygâh olmuş pübüçlük ya' ni şadriñ zıddıdır
 Hem daği iskemle vü kürsî demektir **zîrgâh**
- 5 Pâdişâh-ı ' âlemiñ nâsa ' inâyet etdiği
 Bâberât-ı şehriyârî dirliğe de **nân-ı şâh**
 Şol küçük ev kim yapılmış Hazret-i Ya' kûb için
Külbe-i ahzân'dır pirâyıldır anda âh
Tekye-âsâ hem daği celb-i rızâ-yı Haqq için
 Yapılan beytiñ adı olmuş işitdim **hânikâh**
Çâşt kuşluk vâktidir hem öyle vâkti **nîmrûz**
Şâm aḡşam **şeb** gece vâkt-i seḡerdir **bâmgâh**
 Tañ yerine dendi **vâretgâh** u aydın **rûşenâ**
 Hem **sepîdî** aḡlık oldu şubḡ-ı kâzibdir **pegâh**
- 10 Otlâğa denmiş **çerâmîn** u **çerâgâh** öyledir
 Hem denilmiştir ota **fâfir**⁴³ mânend-i **giyâh**
 De **kulûte** kavuğa **piçân** şar **lâmâ** şarık
 Koy başa **ber ser benih** kalpak demektir hem **kulâh**
Tuḡfe-i Vehbî de yazmış “**Câm râ ber seng zen**”

⁴² Metinde “پوب اندین” şeklinde yazılmıştır.

⁴³ Metinde “فافییر” şeklinde yazılmıştır.

Tevbe eyle demeden olmuş kināye suç **gunāh**

Mescide **mezzit** denür **bāng-ı namāz** olmuş ezān

Dendi **guldeste** mināre adına daħi **munāh**

14 Fā' ilātün fā' ilātün ben şığındım Tañrı'ya

Var mıdır haşn-ı Hūdā'dan özge bir cā-yı penāh

Sonuç

Farsça-Türkçe manzum sözlüklerimizden olan ve Çelebizade Ali İlmî Efendi tarafından 1224 (m. 1809-10) yılında telif edilen *Nazm-ı Bedî*, 115 beyitlik bir mukaddime, 710 beyite tekabül eden 68 kıt'a, 104 ve 12 beyitlik 2 mesnevi ve 9 beyitlik bir hatime olmak üzere toplamda 946 beyitten müteşekkildir. Eserde 1993 adet isim, fiil ve sıfat; 176 adet deyim; 97 adet çekimli isim ve fiil bulunmaktadır. Eserin toplam kelime sayısı 2266'dır. Eser yazılırken Mütercim Asım Efendi'nin telif-tercüme eseri *Tıbyân-ı Naft der-Tercüme-i Burhân-ı Kat'ı* ve Şeyhulislam Esad Efendi'nin *Lehçetü'l-Lügat* isimli mensur sözlüklerinden derlemeler yapılmış, eserin kelime kadrosunu oluşturmada bu eserlerden istifade edilmiştir.

Ayrıca eserin incelenmesi ile birlikte manzum sözlüklerin hepsinin sıbyan ve mübtediler için yazılmadığı; yetişkinler için de manzum sözlüklerin yazıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Zira eserde içinde nadir kullanılan kelime ve anlamların bulunduğu *Burhan-ı Katı'nın*; yine Dihudâ'da dahi bulamadığımız kelimeler barındıran *Lehçetü'l-Lügat'ın*, mübtedinin kullanacağı sözlükler olmadığı kanaatindeyiz. Yine eserde bırakın çocukları, yetişkinler için dahi müstehcen olan pek çok kelimenin kinayeleri ile birlikte gösterildiğine tesadüf edilmektedir.

Bu hâliyle *Nazm-ı Bedî'nin*, manzum sözlük geleneğimizin önemli bir halkası olduğu aşikârdır. Yine içerdiği kelime sayısı bakımından da benzerlerinin pek çoğundan üstün olması ile önemli bir eser konumundadır.

Kaynaklar

Ahmet Vefik Paşa (2000). *Lehçe-i Osmânî*. (hz. Recep TOPARLI). Ankara: TDK Yay.

Akçay, A.İ. (2011). *Türk edebiyatında manzûm Akâidnâmeler: İnceleme-Metin*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi.

Aksan, D. (2003). *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*. Ankara: TDK Yay.

- Akyürek, A.R. (2003). *Tuhfe-i Remzî*. (hz. Ahmet KARTAL). Ankara: Akçağ Yay.
- Alıcı, L. (2004). Tezkirelere Göre Kahramanmaraşlı Divan Şairleri. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. 1(2), 56-63.
- Alıcı, L. ve G. (2014). *Maraşlı divan şairlerinden Çelebizade Ali İlmî ve Gebelizade Rahmî*. Kahramanmaraş: Noya Medya.
- Alparslan, Y. vd., (2009). *Türk Edebiyatında Maraşlılar*. Kahramanmaraş: Ukde Yay.
- Alparslan, Y., Yakar, S. (2011). *Eski Maraş'ta Âlim Çıkarmış Aileler*. Kahramanmaraş: Ukde Yay.
- Beydilli, K. (2009). "Selim III". *DİA*, İstanbul, 36, 420-425
- Bursalı Mehmet Tahir (1138) , *Osmanlı müellifleri 1-3*. İstanbul.
- Çelebizade Ali İlmî. *Nazm-ı Bedî*, Ankara Üniversitesi DTCF Kütüphanesi No: Üniversite 24.
- Çiftçi, C. (2000). *Maraşlı Şairler Yazarlar Âlimler*. İstanbul: Kitabevi.
- Değirmençay, V. (2013). *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay.
- Duralı, Ş. T. (2013). *Omurgasızlaştırılmış Türklük*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Gözitok, M.A. (2014). Deli Birâder Gazâlî ve Miftâhu'l-Hidâye isimli eseri. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*. 52, 105-139.
- İmamoğlu, A. H. (1993). *Farsça-Türkçe manzum sözlükler ve Şahidî'nin sözlüğü*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılıç, A. (2001). Manzum Sözlüklerimizden Manzûme-i Keskin. *Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni Bildiriler (12-13 Nisan 2001)*,. I, Kayseri, 441-447.
- Kılıç, A. (2006). Klâsik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyan (Metin). *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 65-77.
- Kılıç, A. (2006). Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerden Sübha-i Tıbyân -1- (İnceleme), *Turkish Studies*. 1(2), 85-104.
- Mesud Lutfî Efendi (2013). *Tuhfe-i Lutfî*. (hz. Ahmet TANYILDIZ). İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Muhtar, Cemal (1985). İslam'da Sözlük Çalışmaları. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. İstanbul. 3, 363-370.
- Mütercim Asım Efendi (2009). *Burhan-ı Katı*.(hz. Mürsel ÖZTÜRK, Derya ÖRS). Ankara: TDK Yay.
- Öbek, A. İ. (2009). Tarihî Türk Sözlükçülüğünde Dönüm Noktası (Büyük) Türk Lügati. *Turkish Studies*, 4(4), 845-855.
- Öz, Y. (2010). *Tarih boyunca Farsça-Türkçe sözlükler*. Ankara: TDK Yay.

- Özalp, Ö. H. (2010). *Tuhfe şârihi Hayatî Ahmed Efendi -şiiirleri, kütüphanesi ve Tahâfüt-i Müstahrece'si-*. İstanbul: Özgü Yay.
- Sünbülzâde Vehbî (1990). *Tuhfe-Farsça-Türkçe manzum sözlük-*. hz. Turgut Karabey-Numan Külekçi. Erzurum: A.Ü Yay.
- Şeyhülislam Mehmed Esad (1999). *Lehçetü'l-Lügat*. (hz. Ahmet KIRKKILIÇ). Ankara: TDK Yay.
- Tuman, Mehmet Nâil (2001). *Tuhfe-i Nâilî divan şairlerinin muhtasar biyografileri*. (hz. Cemal KURNAZ, Mustafa TATCI). Ankara: Bizim Büro Yay.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (1981). *İlmî Ali Efendi (Çelebizâde)*. 4, İstanbul: Dergâh Yay.
- Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi (2005). *İlmî*. 5. Ankara, AKM Yay..
- Yurtseven, N. (2003). *Türk Edebiyatında Arapça-Türkçe Manzum Lügatler ve Sünbülzâde Vehbî'nin Nuhbe'si*. Yayınlanmamış Doktora tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi SBE.

Resim 1: Nazm-ı Bedî Ankara Üniversitesi DTCF Kütüphanesi No: Üniversite 24 1b-2a.